

Правененцыі як адна з крыніц вывучэння гісторыі кнігі (на прыкладзе беларускіх выданняў першай паловы XX ст. з фондаў НППГКМЗ)

Кніга як музейны прадмет мае свае асаблівасці. Калі мы гаворым пра друкаваную кнігу, то яна выпускаецца пэўным тыражом. Значыць, гэта заўжды адзін прадмет з цэлага шэрагу такіх жа. Але з таго моманту, як кніга сышла з друкарскага станка, кожны асобнік пачынае жыць сваім самастойным жыццём. І гэтае жыццё пакідае на ім свае пазнакі, якія мы так старанна занатоўваем у актах, навуковых пашпартах і каталогах. Усе страты, пашкоджанні, забруджванні. І вядома ж – надпісы, штампы і пячаткі, экслібрысы і г.д. – так званыя *правененцыі*. Менавіта яны робяць кожны асобнік унікальным, выяўляюць менавіта яго асабістую гісторыю, і ў той жа час дапамагаюць звязаць прадмет з пэўным пластом фактаў, падзей, асоб. Робяць яго музейным прадметам.

Хочацца прапанаваць некалькі назіранняў з вопыту працы над складаннем каталога беларускіх выданняў у фондах НППГКМЗ.

Значную частку выданняў першай паловы XX ст. у нас складае кнігазбор беларускага журналіста Алеся Лявонцэвіча Матусевіча (1902–1984). Працу ў друку ён пачаў у 1924 г. рэпарцёрам у газеце «Беларуская вёска». Затым (з 1930 па 1936 г.) быў адказным сакратаром газеты «Рабселькор», а потым супрацоўнікам часопіса «Бальшавіцкі шлях». У 1936 г. перайшоў у газету «Звязда», з якой не парываў да канца жыцця. З 1959 г. і да выхаду на пенсію з'яўляўся адказным сакратаром праўлення Саюза журналістаў Беларусі.

Шмат гадоў Алесь Матусевіч збіраў беларускія кнігі і перыёдыку. Пасля смерці Алеся Лявонцэвіча частка яго асабістага кніжнага збору (2 098 прадметаў) была перададзена ў фонды запаведніка яго жонкай Валянцінай Сямёнаўнай і дачкой Адай Аляксандраўнай Чачуга.

На аснове калекцыі Матусевіча была створана экспазіцыя адной з залаў Музея беларускага кнігадрукавання, якая прысвечана кнігадрукаванню XX ст.

Сярод яго кніг – каштоўныя выданні пачатку XX стагоддзя: «Беларускі календар на 1914 год» (выданне Беларускай выдавецкай суполкі ў Вільні) і іншыя календары; паэма «Тарас на Парнасі» (Мінск, 1917); слоўнікі Гарэцкага, Байкова і Некрашэвіча, Ластоўскага; чатыры выпускі «Беларускай Навуковай Тэрмінолёгіі», што выдавалася Інбелкультам; кнігі В. Ластоўскага (у тым ліку «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі»), У. Ігнатоўскага, А. Луцкевіча, падручнікі Я. Лёсіка, М. Гарэцкага («Гісторыя беларускае літаратуры»), А. Смоліча, Б. Тарашкевіча, выданні твораў В. Дуніна-Марцінкевіча, М. Багдановіча, Я. Купалы, З. Бядулі, П. Броўкі, Я. Журбы, М. Лынькова, П. Труса, К. Чорнага многіх іншых.

Усе супрацоўнікі запаведніка добра ведаюць авальны штамп з тэкстам «Бібліятэка Алеся Матусевіча». Сустракаецца таксама (радзей) фігурны штамп, а таксама ўладальніцкія надпісы: «А. Матусевіч». Часам пазначана, калі кніга набытая. Асабліва цікавы запіс зроблены Алесем Лявонцэвічам у дачыненні да першага зборніка вершаў Уладзіміра Караткевіча «Матчына душа». Кніга выйшла ў 1958 г. і тады ж была набыта, аб чым сведчыць наступны тэкст: «Куплена ў Карэлічах // у выніку вялікай сваркі // з прадаўцом-невукам // які злосна ігнаруе бела- // рускую кнігу. // 10/9-58 г. А. Матусевіч». Апрача таго, у кнізе зроблены алоўкам заўвагі да тэксту: «Цудоўна! Ад душы напісана! // Свой стыль і свае вобразы. // А. Матусевіч». Такім чынам, мы не можам не адзначыць добры густ Алеся Лявонцэвіча, які мэтанакіравана збіраў тое найлепшае, што выходзіла і дзякуючы чаму мы зараз маем каштоўную калекцыю беларускіх выданняў.

Але яшчэ большую цікавасць уяўляюць дароўныя надпісы аўтараў, адрасаваныя

Матусевічу, сярод якіх аўтографы Паўлюка Труса, Кузьмы Чорнага, Тараса Хадкевіча і іншых.

Другой вялікай крыніцай паступлення выданняў разглядаемага перыяду стаў абменны фонд Нацыянальнай бібліятэкі. Вялікая колькасць кніг была перададзена як пры стварэнні музея, так і пазней. Але акрамя штампаў і пячатак гэтай установы (часцей за ўсё сустракаецца «Дзяржаўная бібліятэка БССР // імені // ЛЕНІНА»), многія выданні ўтрымліваюць на сваіх старонках паметы і штампы самых розных бібліятэчных устаноў: Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі Узбекскай ССР, Бібліятэкі Цэнтральнага беларускага клубу ў Маскве, Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі ў Адэсе, Латвійскай нацыянальнай бібліятэкі, Туркменскай дзяржаўнай бібліятэкі, Інстытута літаратуры імя Горкага ў Маскве, Беларускай дзяржаўнай універсітэцкай бібліятэкі, Беларускай акадэміі навук, Бібліятэкі навукова-даследчага інстытута народаў усходу (Масква), Бібліятэкі Міністэрства замежных спраў, Дзяржаўнай навуковай бібліятэкі імя караленкі ў Харкаве, Казанскай публічнай бібліятэкі імя Пушкіна (на рус і татар. мовах), Літоўскай нацыянальнай бібліятэкі, Бібліятэкі Іркуцкага ўніверсітэта, Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі Армянскай ССР імя Мяснікяна, Таджыкскай дзяржаўнай публічнай бібліятэкі, Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя Бялінскага ў Свядлоўску, Дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя Леніна і інш. Часта кніга пабывала ў некалькіх бібліятэках і ўрэшце трапіла ў музей з неразрэзанымі старонкамі.

Трэба зазначыць, што некаторая частка кніг са штампам Дзяржаўнай бібліятэкі СССР трапіла да нас не праз Нацыянальную бібліятэку Беларусі, а была перададзена з Масквы, калі ішла падрыхтоўка да стварэння Музея беларускага кнігадрукавання.

Сустракаем мы таксама штампы выдавецтваў: БелСЭ, Беларускага дзяржаўнага выдавецтва (штамп апошняга даволі часта сустракаецца на кніжках з калекцыі Матусевіча); кнігарняў (з пазначэннем кошту); рэдакцый перыядычных выданняў; самых розных устаноў і грамадскіх арганізацый.

Даволі вялікую групу складаюць штампы навучальных устаноў: «Менскае Беларускае Педвучылішча», «Педагагічны Тэхнікум» (на беларускай і яўрэйскай мовах), Бібліятэка віленскай беларускай гімназіі, Рыжскай гімназіі, «Яўр. паказальная школа // пры пэдфаке Б.Д.У.», «Горацкая Рабфакоўская // БІБЛІАТЭКА», «Бібліотэка // Бел. Дзярж. // Інстытут // Народнай Гаспадаркі», «Беларускі // Дзяржаўны // Універсітэт // Бібліятэка», «Яўрэйс. Сяміг. Школа // 30 // Школа // Ф. З. С. // БІБЛІАТЭКА» і там жа – «Русская Начальная // школа № 30 // Библиотека», «Магілёўская Прафтэхнічная Школа Будаўнікоў...», «Дзёрнавіцкая // васьмігадовая // школа // Верхнядзвінск. р-на // Віцебскай вобл.» і многія іншыя.

Сярод іх асабліваю цікавасць для нас уяўляе кніга «Зоолёгія для пэдаггікі» (1930) з пячаткай Полацкай Польскай Сямігодкі і надпісам на адвароце тытула: «Lepszej szturmowce 7 gr. siedmioletniej // szkoły im. F. Dzierżyńskiego w Połocku // tow. Maciejewskiej H. za szturmową pra-// cę w szkole // Sztab szturmowcow szkoły (тры подпісы) // Połock. // Dnia 1 maja 1931 r.». Маецца на увазе Гелена Маціеўская – праўнучка Івана Хруцкага і старэйшая сястра мастачкі Ядвігі Маціеўскай.

Ёсць і кнігі з дароўнымі надпісамі запаведніку. Так на кнізе Э. Ажэшкі «У зімовы вечар» (Вільня, 1927) – дароўны надпіс «Полоцкому Историко-архе- // логическому Заповеднику // в честь и память // 500-летия // Франциска // Скорины // от ленинградского // книголюба. [Подпіс]. // 30. VII. 89 г. // Л-д [Ленинград]»; на кнізе «Беларускі першадрукар Георгій Скарына» В.В. Чапко (Мінск, 1956) – надпіс: «Полацкаму // гісторыка-краязнаў- // чаму музею // ад аўтара. // 28/I-57 г.».

У 2006 г. з Міністэрства інфармацыі, акрамя лепшых сучасных кніг, было перададзена некалькі выданняў «Выбраных твораў» беларускіх пісьменнікаў з так званай «кастрычніцкай серыі», падрыхтаванай у 1947 г. да 30-годдзя кастрычніка. А менавіта кнігі Аркадзя Куляшова, Максіма Танка і Кузьмы Чорнага. На форзацах кніг адпаведна

маюцца прыклееныя аркушы паперы з тэкстам (камп'ютарны друк): «Дар // Міністэрства інфармацыі // Рэспублікі Беларусь // Музею беларускага кнігадрукавання // Нацыянальнага Полацкага гісторыка- //культурнага музея-запаведніка // Намеснік Міністра // І.М. Лапцёнак // Кансультант, // галоўны мастак // В.А. Рагалевіч»; там жа подпісы ўзгаданых асоб і дата «28.08.2006 г.», а таксама пячатка круглай формы з выявай Дзяржаўнага герба і надпісам: «МІНІСТЭРСТВА ІНФАРМАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ».

Але часта сустракаюцца надпісы (а то і малюнкi), пакінутыя чытачамі кнігі. Асабліва гэта датычыцца школьных падручнікаў. Так, падручнік для 8 класа сярэдняй школы «Новая гісторыя. 1789–1870» (Мінск. 1947) мае на пярэднім форзацы дароўны надпіс ад настаўніка вучню: «На долгую, добрую памяць // Харевичу Александру, за // отличные успехи по истории. // От Агейчика Ивана Пет- // ровича – учителя истории. // 9/IV-1948 г. // гор. Минск // (подпис)». На заднім форзацы таго ж падручніка – надпісы, зробленыя ўжо выдавочна вучнямі: «А судьи кто»; там жа ніжэй: «Обеды ужины и танцы.»; на с. 205 - «Н2О Консервативная партия, Н2SO4» і інш. А на с. 286 той жа кніжкі – малюнак простым алоўкам (трохпавярховая шпакоўня на дрэве, на якім сядзяць 6 шпакоў) і адпаведны надпіс: «шпакоўня».

І такіх выпадкаў – заўваг да тэкстаў, своеасаблівых шпаргалак, розных памет – вялікая колькасць. Вельмі важна пры вывучэнні кожнага асобніка дакладна фіксаваць усе віды правененцый. Не толькі штампы, пячаткі, дароўныя і ўладальніцкія надпісы, але і самыя розныя паметы і малюнкi, якімі б легкаважнымі яны не здаваліся. Усё гэта каштоўны матэрыял, які пры супастаўленні з іншымі крыніцамі можа даць надзвычай шмат важнай інфармацыі.

Літаратура

1. Ашуева, В.Я. Беларускія выданні пач. XX ст. у фондах НПГКМЗ / В.Я. Ашуева // Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі: (па выніках навукова-даследчай работы ў 2000 г.) / уклад. Т.А. Джумантаева. – Полацк: НПГКМЗ, 2001. – С. 3-14.
2. Ашуева, В.Я. Беларускія выданні 1945-1950 гг. у фондах НПГКМЗ / В.Я. Ашуева // Полацкі музейны штогоднік: (зборнік навуковых артыкулаў за 2013 г.) / уклад. Т.У. Явіч. – Полацк: НПГКМЗ, 2014. – С. 53-60.
3. Лаўрык, Ю. Беларускія кніжныя інскрыпцыі XVI-XVIII стст. / Ю. Лаўрык // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі / склад.: Г.Г. Кірухіна, Т.І. Рошчына. – Мінск: НББ, 2004. – С. 114-162.
4. Песіна, І.Я. Калекцыя Алеся Матусевіча ў фондах НПГКМЗ / І.Я. Песіна // Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі (па выніках навукова-даследчай работы ў 2002 г.) / уклад. Т.А. Джумантаева. – Полацк: НПГКМЗ, 2003. – С. 113-118.
5. Рошчына, Т.І. Правененцыйныя даследаванні ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі / Т.І. Рошчына // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: зборнік навуковых артыкулаў: у 2 ч. Ч. 1 / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў; склад.: Т.А. Дзем'яновіч, Л.І. Доўнар, Т.А. Самайлюк. – Мінск, 2006. – С. 147-157.